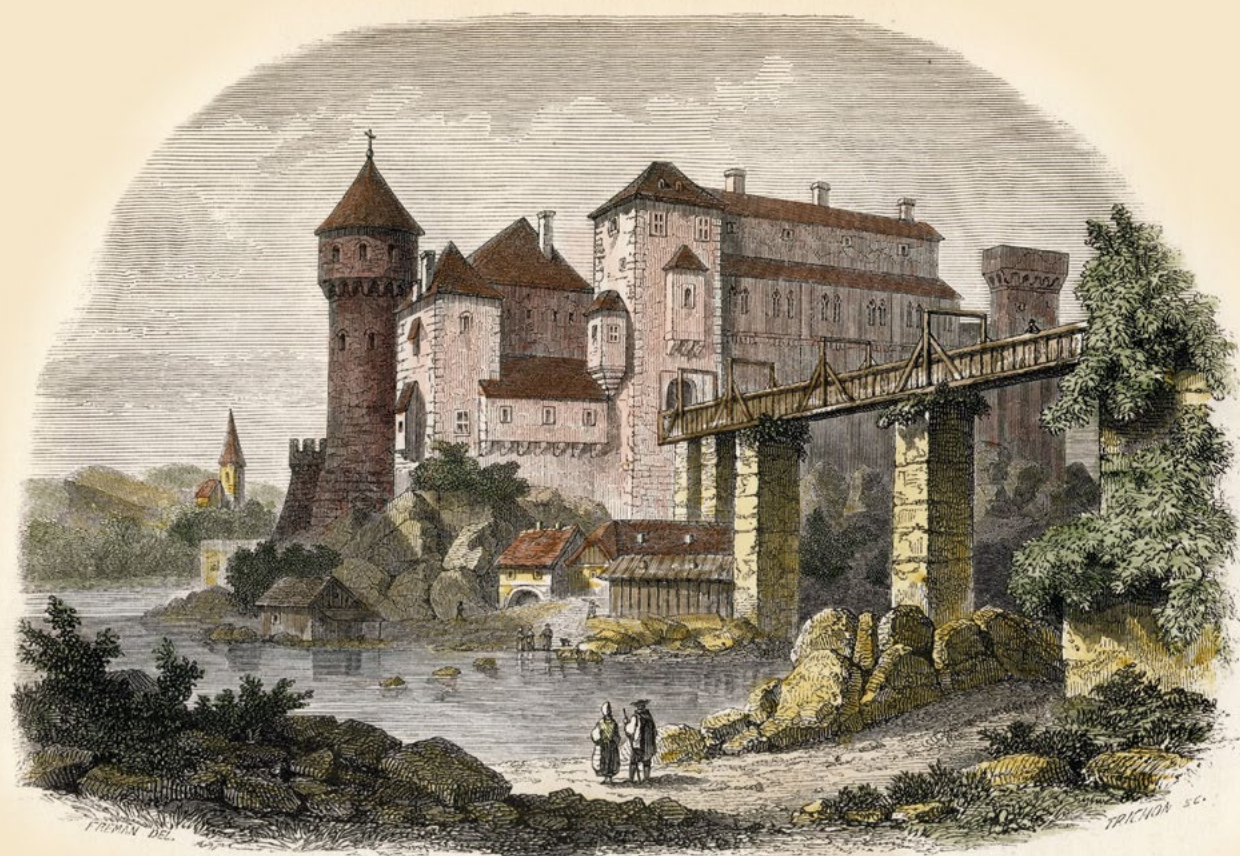

Sisa József DSc, egyetemi tanár, professor emeritus, az MTA Művészettörténeti Intézetének volt igazgatója, a magyar művészettörténet-tudomány meghatározó személyisége idén ünnepli 70. születésnapját. Tiszteletére a Bölcsészettudományi Kutatóközpont ezt a gazdagon illusztrált ünnepi kötetet adja ki, amelyben negyven neves hazai és külföldi művészettörténész és építészettörténész tanulmánya olvasható a 19. századi építészettörténet köréből. Az írások felölelik a téma teljességét: a historizmus elméleti alapjaitól kezdve a korszak neves építészein és építészeti irodáin, a különféle 19. századi épülettípusokon (köz- és lakóépületek, templomok és kastélyok) és megbízóikon, valamint a műemlékvédelem problémáin és a historizmus nemzetközi összefüggésein keresztül a társzművészetek, az ikonográfia és az ornamentika kérdéséig.

CHATEAU DE VAJDA-HUNYAD.

Ára: 7900 Ft

9 786155 133206

ELKH

A HAZA ÉPÍTŐKÖVEI

Tanulmányok a 19. századi építészet köréből

Sisa József tiszteletére

A HAZA ÉPÍTŐKÖVEI

Tanulmányok a 19. századi építészet köréből
Sisa József tiszteletére

TARTALOM

<i>Mikó Árpád</i> : KÖSZÖNTŐ	9
TABULA GRATULATORIA	11
ELMÉLET – A HISTORIZMUS GYÖKEREI	
<i>Kelényi György</i> : MEGJEGYZÉSEK KLASSZICIZÁLÓ KÉSŐ BAROKK ÉPÍTÉSZEINKHÖZ	15
<i>Moravánszky Ákos</i> : CSOMÓPONTOK	29
<i>Németh Nóra</i> : KÖZÉPKORI STÍLUSOK MEGJELENÉSE A 19. SZÁZADI ÉPÍTÉSZETI GONDOLKODÁSBAN	37
<i>Papp Gábor György</i> : A FELSŐ-MAGYARORSZÁGI RENESZÁNSZ ÉPÍTÉSZET ÉS A MAGYAR NEMZETI STÍLUS	45
ÉPÍTÉSZEK ÉS IRODÁK	
<i>Kelecsényi Kristóf Zoltán – Gyetvainé Balogh Ágnes</i> : MŰEGYETEMI PROFESSZOROK ÉPÍTÉSZIRODÁI A HISTORIZMUS IDŐSZAKÁBAN	59
<i>Marótzky Katalin</i> : SKIZZEN AUS FRANKREICH	83
<i>Salamon Gáspár</i> : SZKALNITZKY ANTAL ÉS A MONUMENTÁLIS ÉPÍTÉSZET KEZDETEI A BUDAI POLYTECHNIKUMON (1864)	101
<i>Lővei Pál</i> : NÉHÁNY 19. SZÁZADI ÉPÍTÉSI FELIRAT	107
KÖZÉPÜLETEK	
<i>Hidvégi Violetta</i> : POLLACK ÁGOSTON PESTI LOVARDA TERVEI	117
<i>Székely Márton</i> : VARIÁCIÓK A MAGYAR KIRÁLYI OPERAHÁZ TÉMÁJÁRA	127
<i>Pilkhoffer Mónika</i> : A MAGYAR MÉRNÖK- ÉS ÉPÍTÉSZ-EGYLET ELSŐ SZÉKHÁZA	137
<i>Ifj. Bertényi Iván</i> : A BUDAPESTI „OSZTRÁK HÁZ” RÖVID TÖRTÉNETE, AVAGY FERENC JÓZSEFTŐL RÁKOSI MÁTYÁSIG	145
<i>Veress Dániel</i> : DAC VAGY REPRESENTÁCIÓ? A debreceni Vármegyeháza politikai-ikonográfiai elemzése	171
<i>Rostás Péter</i> : HAUSZMANNTÓL JÁNOSSYIG A Disz tér 1–2. számú ház 20. századi történetéből	187

EGYHÁZI ÉPÜLETEK ÉS MECÉNÁSSÁG

<i>Krähling János</i> : AZ EISENACHI REGULATÍVTÓL A WIESBADENI PROGRAMIG A hazai protestáns templomépítészeti útjai a 19. század második felében	203
<i>Bereczki Zoltán</i> : A VERSECI NEOGÓTIKUS PLÉBÁNIATEMPLOM	213
<i>Bicskei Éva</i> : A VESZPRÉMI RANOLDER-ALBUMRÓL	225
<i>Csáki Tamás</i> : PÁRTOS GYULA ÉS LECHNER ÖDÖN KARLÓCAI ÉPÜLETTERVEI	239

LAKÓÉPÜLETEK

<i>Orbán János</i> : VÁLTOZATOK A HISTORIZMUSRA Soós Pál építőmester marosvásárhelyi házáról	255
<i>Rozsnyai József</i> : A LIPÓTVÁROSI SCHLESZ–LIEBERMANN-HÁZ	265
<i>Brunner Attila</i> : A LECHNER ÖDÖN TERVEZTE BUDAPESTI VERMES GYULA-FÉLE BÉRHAZ ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE	275
<i>Ferkai András</i> : „ANGOLOS CSALÁDI HÁZAK – BUDÁN”? Siebreich Károly küzdelme az egészséges lakásviszonyokért	285

KASTÉLYOK ÉS ARISZTOKRATÁK

<i>Bara Júlia</i> : AZ ERDŐDI „PETŐFI-TORONY”	297
<i>Borovi Dániel</i> : ADALÉKOK A SZILVÁSVÁRADAI ERDŐDY–PALLAVICINI-KASTÉLY ÉPÍTÉSTÖRTÉNETÉHEZ	309
<i>Horváth Hilda</i> : ADALÉKOK A POLGÁRDI BATHYÁNY-KASTÉLY TÖRTÉNETÉHEZ	321
<i>Nagy Gergely Domonkos – Rozmann Viktor</i> : ADATOK A NAGYKOVÁCSI TELEKI–TISZA-KASTÉLY ÉPÍTÉSTÖRTÉNETÉHEZ	331
<i>Telek Ágnes</i> : EGY NŐI KASTÉLY KONTEXTUSA Adalékok a toalmási Wahrmann-kastély történetéhez	343
<i>Szentesi Edit</i> : CSÁKY VIDOR GRÓF REZIDENCIAÉPÍTKEZÉSEI AZ 1890-ES ÉVEK ELSŐ FELÉBEN: A POZSONYI PALOTA ÉS A SZEPESGÖRGŐI KASTÉLY	353
<i>Velladics Márta</i> : TISZADOB, ANDRÁSSY-KASTÉLY, EBÉDLŐK SOROZATA A Rippl-Rónai-ebédlő története	371

MŰEMLÉKVÉDELEM

<i>Lupescu Radu</i> : EGYÉNI ÉS TESTÜLETI FELELŐSSÉGVÁLLALÁS A VAJDAHUNYADI VÁR 19–20. SZÁZADI HELYREÁLLÍTÁSAI SORÁN	385
<i>Szakács Béla Zsolt</i> : A KÖZÉPKORI ÉPÍTÉSZETI ÖRÖKSÉG MEGŐRZÉSE A SZEPESÉGBEN	401
<i>Mikó Árpád</i> : HOGYAN LETT A BÁRTFAI VÁROSHÁZA A MAGYARORSZÁGI RENESZÁNSZ ÉPÍTÉSZET KANONIKUS MŰVE? Műemlékvédelem és művészettörténet	411

A HISTORIZMUS NEMZETKÖZI KAPCSOLATAI

<i>Dieter Klein</i> : MÜNCHNER ARCHITEKTUREINFLÜSSE IN DEN UNGARISCHEN LÄNDERN DER DONAUMONARCHIE	423
<i>Jeney András</i> : AZ ANNA KIRÁLYNŐ-STÍLUS A historizáló építészet egy hazánkban nem jelentkező irányzatáról	433
<i>Dragan Damjanović</i> : ARCHITECTURE OF HISTORICIST HOTELS IN CONTINENTAL CROATIA	441
<i>Sármány-Parsons Ilona</i> : HEVESI LAJOS ÉPÍTÉSZETI TÉMÁJÚ ÍRÁSAI	453
<i>Székely Miklós</i> : EGY KIÁLLÍTÁS KÉPEI Az 1911-es római nemzetközi kiállítás magyar képzőművészeti pavilonjának fotódokumentumai	465

TÁRSMŰVÉSZETEK ÉS ORNAMENTIKA

<i>Papp Júlia</i> : II. ULÁSZLÓ SZOBRA AZ ORSZÁGHÁZ FŐHOMLOKZATÁN	481
<i>Katona Júlia</i> : „A KOMPOZÍCIÓ TELJESEN ÚJ RENDJE” Viollet-le-Duc és tanítványai a gótikus és arab díszítőművészet rokonságáról	491
<i>Oszkó Ágnes Ivett</i> : ÁTTETSZŐ TARTALOM – RÓTH MANÓ ÉS KOPP FERENC ÜVEGFESTŐK „MŰHELYTITKAI” Két esettanulmány	499

FÜGGELÉK

SISA JÓZSEF NYOMTATÁSBAN MEGJELENT MŰVEI	513
A TANULMÁNYOK EGYESÍTETT BIBLIOGRÁFIÁJA	524
RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK	557
SZEMÉLYNÉVMUTATÓ	562
FÖLDRAJZINÉV-MUTATÓ	580

NÉHÁNY 19. SZÁZADI ÉPÍTÉSI FELIRAT

Az esztergomi bazilika monumentális oszlopsora mögött, a főbejárat két oldalán négy hatalmas, az építészeti környezet méreteivel arányos, domborművű kőcímer töri meg a pilaszterek közötti mezők síkját. A hasonló megformálású és keretelésű címerek – alkotójuk a székesegyház több szobrát is jegyző Johann Hutterer (1835–1907) bécsi szobrász¹ – megörökítették a primás érsekek hivatalviselésének évszámait, valamint egyszavas jellem-

zését adják az új székesegyház emelésében játszott szerepüknek. (1–4. kép.) Balról jobbra: Rudnay Sándor (1820–1831) a templom építését elkezdte (COEPIT), Kopácsy József (1838–1847) folytatta (CONTINUAVIT), Scitovszky János (1849–1866) felszentelte (CONSECRAVIT), végül Simor János (1867–1891) befejezte (CONSUMMAVIT).² Az építésmenetet heraldikai elemekkel dokumentáló, nem mindennapi alkotás lehetséges előképe talán ma-

1. ESZTERGOM, JOHANN HUTTERER:
RUDNAY SÁNDOR BÍBOROS ÉRSEK CÍMERE A BAZILIKA FŐBEJÁRATÁNÁL.
A SZERZŐ FELVÉTELE, 2021

gában az épületegyüttesben fedezhető fel. A középkori Szent Adalbert-székesegyházból egyedül fennmaradt, 1506–1510 között reneszánsz stílusban emelt Bakócz-kápolnát – amelyet mai helyén, a bazilika déli oldalán 1823-ban állítottak újra össze – az egykori kupola csegelyeiben az építető Bakócz Tamás bíboros érsek kétszer is megismélt, valamint Szatmári György pécsi püspök, továbbá az uralkodó, II. Ulászló nagy méretű, domborműves címere díszíti.³ A kerek tondókba helyezett, álló pajzsok, a pajzs fölé helyezett bíborosi kalap és a kétoldalt lecsüngő rojtjai azonos heraldikai hagyomány örökösei mindkét sorozaton.

A vörösmárvány kőelemeinek felhasználásával újjáépített kápolna megőrzése a magyarországi műemlékvédelmi gondolat korai megnyilvánulása volt.⁴ A tett különleges voltával az áthelyezést elrendelő Rudnay érsek is tisztában volt, arról az épületbelsőben gondosan meg is emlékezett. Az oltár két oldalán a vörösmárvány falburkolatba mélyítve egy-egy rézlapot helyeztek el. Az oltártól balra lévő táblára vésvé olvasható a kápolna elnevezése,

2. ESZTERGOM, JOHANN HUTTERER: KOPÁCSY JÓZSEF ÉRSEK CÍMERE A BAZILIKA FŐBEJÁRATÁNÁL. A SZERZŐ FELVÉTELE, 2021

az építmény eredeti helye, valamint az áthelyezést-megőrzést elrendelő megbízó neve és a munka befejezését jelző 1824-es évszám: *HOC. / PIETATIS. BAKACSIANAE. / IN. / MAGNAM. HVNGARORVM. DOMINAM. / MONVMENTVM. / VETERI. ECCLESIAE. CATHEDRALI. / HOSTIVM. FVRORE. PROSTRATAE. / CVI. / ADSITVM. ERAT. / ADHVC. SVPERSTES. / INTERNA. COMPAGE. SERVATA. / NOVAE. BASILICAE. METROPOLITANAE. / ADVNAVIT. / PRINCEPS. PRIMAS. ALEXANDER. A. RVDNA. / MDCCCXXIV.* Az oltártól jobbra, a bejárat pillérén lévő táblán örökítették meg a kápolnát 1600 megszámozott darabból újra felépítő Packh János építész (1796–1839) tettét és nevét: *QVVM. ANTEA. / SINISTRORSVM. / SEX. HEXAPEDIS. ALTIVS. / NOVEM. REMOTIVS. / SACRO. HOC. COLLE. / STETISSET. / NOVO. VT. APTARETVR. MOLIMINI. / RESOLVTVM. / INTRA. ANNI. DECVR SVM. / E. MILLE. AC. SEXCENTIS. FRAGMENTIS. / ITERVM. COALVIT. / OPERA. / IOANNIS. BAPTISTAE. PAKCH.*⁵ (5. kép.)

Szórványosan a középkor végétől ismertek már Magyarországon az építész vagy az építőmester nevét a művükön megörökítő feliratok, ám azok

3. ESZTERGOM, JOHANN HUTTERER: SCITOVSZKY JÁNOS BÍBOROS ÉRSEK CÍMERE A BAZILIKA FŐBEJÁRATÁNÁL. A SZERZŐ FELVÉTELE, 2021

döntő többségével csak az építetőknek állítottak emléket. A Packh-féle felirat a kezdetén áll annak a folyamatnak, amelynek során a 19. században eleinte csak ritkán, idővel egyre gyakrabban éltek a megbízók nevének feltüntetésével. Később az építészek már önállóan is feltüntették a tervezők és a kivitelezők nevét az épületeken.

Magában az esztergomi bazilikában is található egy további építési felirat. Az északnyugati kupolapilléren, a kincstárba és a kupolához vezető bejárat fölött világosszürke márványtábla örökíti meg a templom díszítését befejező Simor János bíboros, az építkezés utómunkálatait vezető, aradi származású, lovagi címzésű Lippert József építész (1826–1902), valamint a díszítést kivitelező, a piemonti Asti városából származó Detoma Antal (Antonio Detoma) stukkátor nevét, 1885-ös évszámmal: *TEMPLI · THOLUM · ET · LAQUEAR · REFECTUM / ORNAVIT / IOANNES · CARDINALIS · SIMOR. / INGENIO · IOSEPHI · EQUITIS · LIPPERT · ARADIENSIS. / OPERA · ANTONII · DETOMA · ASTIENSIS. / ANNIS · MDCCCLXXXV / ET · SEQUENTI · SACERDOTII · SUI · IUBILAE.*⁶ (6. kép.)

4. ESZTERGOM, JOHANN HUTTERER: SIMOR JÁNOS BÍBOROS ÉRSEK CÍMERE A BAZILIKA FŐBEJÁRATÁNÁL. A SZERZŐ FELVÉTELE, 2021

6. ESZTERGOM, A BAZILIKA ÉPÍTÉSI TÁBLÁJA LIPPERT JÓZSEF ÉS DETOMA ANTAL NEVÉVEL. A SZERZŐ FELVÉTELE, 2021

A Vas megyei Zsennye Bezerédj-udvarházán, az északi oldal erkélye alatt kerek kőtáblára vésvé az oroszlanos Bezerédj-címer látható, alatta 1867-et kiadó kronosztichon: *DVPLICAVIT / CRV-CEM / Alexius de Bezeréd.* A szöveg jellege valójában a korábbi korszakok építetöi feliratait idézi, ebben az esetben azonban Bezerédj Elek (1823–1894) tervező is. Bezerédj 1849 után építészetet tanult, és az addig kereszt alaprajzú épület kettős kereszt alaprajzi elrendezésű, romantikus stílusú bővítését 1867-ben ő maga tervezte.⁷

Az esztergomi bazilika, a magyarországi római katolikus egyház főtemploma feliratainak, vagy a magyarországi vidék hagyománytisztelő nemességének latinnyelvűségén még a 19. század második felében sem lehet csodálkozni. Annál meglepőbb, hogy egy olyan, a század technikai haladását jelképező, világi épületen, mint a budapesti Nyugati pályaudvar, a két hasonló megfogalmazású építési tábla egyike ugyancsak latin nyelven íródott. (7. kép.) A pénztárcsarnok főhomlokzatának két szélső földszinti pilaszterén a nyerstégla-kitöltésű vasszerkezethez kapcsolt, díszes vas keretelésbe foglalt, világosszürke márványtáblákra vésett feliratok:

A bal oldalon: *I. Ferencz Jozsef / ő Felsege országlása / Tisza Kálmán / minister elnök és / Péchy Tamás / közl. és közmunka minister idejében / a cs. kir. szab. Osztrák - Állam - / Vasuttársaság*

5. ESZTERGOM, A BAKÓCZ-KÁPOLNA ÉPÍTÉSI FELIRATA PACKH JÁNOS NEVÉVEL. A SZERZŐ FELVÉTELE, 2021

által / br. Wodiáner Moritz elnök / gr. Zichy Henrik alelnök / Bresson Lipót főigazgató alatt / de Serres W. Á. építészeti igazgató / tervezete szerint és vezetése mellett / emeltetett ezen épület 1877^{ik} évben / az 1842^{ben} e helyen épült / első indóház helyébe. (Először a téves Wodianer Albert nevet vésték a táblára, majd a keresztnevet a helyes Moritzzal szinte olvashatatlan módon felülvésték.)

A jobb oldalon: · REGNANTE · / · AVG · FRANCISCO · JOSEPHO · I · / · PRAESIDE · / · SVMMORVM · RERV · PVBLICARVM · ADMINISTRATORVM · / · COLOMANNO · TISZA · / · SVMMO · VIARVM · OPERVMQVE · PVBL · ADMINISTRATORE · / · THOMA · PÉCHY · / · CAES · REG · AVSTR · SOCIETAS · VIAE · HVIVS · FERREAE · / · PRIVILEGIO · PVBLICE · DONATA · / · PRAESIDE · / · BARONE · MAVRITIO · WODIANER · / · PRAESIDE · VICARIO · / · COMITE · HENRICO · ZICHY · / · SVMMO · REBVS · SOCIETATIS · PRAEFECTO · / · LEOPOLDO · BRESSON · / · IN · LOCVM · VETERIS · ANNO · MDCCCXLII · PEREGR · VISIBVS · CONDITI · / · NOVVM · HOC · AEDIFICIVM · / · AD · INFORMATIONEM · DVCTVMQVE · OPERIBVS · FACIVNDIS · PRAEFECTI · / · AVGVSTI · W · DE · SERRES · / · FIERI · CVRAVIT · ANNO · MDCCCLXXVII · . (7. kép.) A táblák tehát csak az Osztrák Államvasút-Társaság építészeti igazgatóját, August de Serres-Wieczffnski (1841–1900) vasúti mérnököt nevezik meg tervezőként, nem téve említést a végső kiviteli tervek készítő, párizsi Eiffel-cégről.⁸

Ebben az időben az általános már a Nyugati pályaudvar bal oldali tábláján is megjelenő magyar szöveg volt. Úgy tűnik, hogy ebben élen jártak a Duna-hidakon megőrzött feliratok megfogalmazói. A Lánchíd hídfőinek mindkét oldalán, a Marschalkó János (1818–1877) faragta oroszlánszobrok talapzatainak belső oldalán egy-egy, a híd történetének eseményeit különböző korokban, különböző betűfaragással megőrkítő felirat kapott helyet. Budán, a déli oldalon lévő kopott, helyenként már olvashatatlan szöveg utal az építésre, megemlékezve a tervező William Tierney Clark (1783–1852) és a kivitelezést vezető Adam Clark (1811–1866) mérnökökről, továbbá az építésről határozó törvényhelyet is idézve: V. FERDINÁND KIRÁLY ORSZÁGLÁSA ALATT GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁNBAN / TÁMADT A GONDOLAT BUDA ÉS PEST ... HAZAFI EZEN ... / BÁRÓ SINA GYÖRGYGYEL EGYESÜLT KI IS JÓZSEF FŐHERCZEG MAGYARORSZÁG NÁDORA / MINT AZ ORSZÁGOS KÜLDÖTTSEGG ELNÖKÉVEL AZ 1840. XXXIX. T.CZ. ÁLTAL HELYBENHAGYOTT SZERZŐDÉST KÖTVÉN

7. BUDAPEST, A NYUGATI PÁLYAUDVAR LATIN NYELVŰ ÉPÍTÉSI TÁBLÁJA AUGUSTUS W. DE SERRES NEVÉVEL. A SZERZŐ FELVÉTELE, 2020

/ ANNAK ALAPJÁN MÉG BÁRÓ ROTHSCHILD SALAMON ÉS KAPRIORAI WODIANER SÁMUEL JÓZSEF CSATLAKOZTAK A VÁLLALATHOZ. / AZ ÉPÍTMÉNY TIERNEY CLARK VILMOS ANGOL MÉRNÖK TERVEI SZERINT HELYETTESE CLARK ÁDÁM MÉRNÖK ÁLTAL, / TIZ ÉV ALATT VITETETT VÉGHEZ ÉS A HID 1849 NOV. 21^{én} ADATOTT ÁT A NYILVÁNOS KÖZLEKEDÉSNEK. / ISTEN ÁLDÁSA LEGYEN E MŰVÖN S ALAPITÓINAK EMLÉKEZETE ÉLJEN A HAZÁBAN.

A Margit hídon, a középső pillér déli homlokzatán a kőburkolatban hat szürke gránittáblából álló tükörre vésték a Gouin Ernő (Ernest Gouin, Ernest Alexandre Gouin; 1815–1885) tervezőt is megőrkítő feliratot: I. FERENC JÓZSEF AUSTRIAI CSÁSZÁR / ÉS MAGYARORSZÁG AP. KIRÁLYÁNAK / URALKODÁSA ALATT / ÉPÜLT E SZ. MARGIT HÍDJA / AZ ORSZÁG KÖLTSÉGÉN / GOUIN ERNŐ TERVE SZERINT. / MDCCCLXXIII –MDCCCLXXV.⁹

Az 1867. évi kiegyezést követően a közintézmények újonnan emelt épületeinek lépcsőelőterében, bejárati csarnokaiban, lépcsőházaiban, de újonnan emelt templomokban is sorra helyezték el az uralkodó, az aktuális miniszterelnök, az illetékes miniszter felsorolását követően az építész nevét is megörökítő, feliratos táblákat. A cél egyrészt a hivatalnokok és a közreműködők személyes (és politikai) reprezentációja lehetett, ugyanakkor a szövegek a közpénzek elköltéséért felelősök megnevezésével az átláthatóságot is biztosították.

Budapesten a Városház utcai posta és távirda-épület (főposta) főlépcsőházában 1878. július 7-én elhelyezett, azóta elveszett/elpusztult tábla Szkalnitsky Antal (1836–1878) és (ifj.) Koch Henrik (1836–1889) építészek nevét is megörökítő feliratát korabeli hír őrizte meg: „I. Ferencz József király országglása, Gorove, Szlávy József és ifj. grf. Zichy József kereskedelemügyi miniszterek alatt az 1870 XI: t. c. rendeletéből a Szervita-rendtől vett kerttelken épült a magyar állami posta- és távirda-ház, 1871. april 11-től 1873 november 1-ig Skalniczky Antal és Koch Henrik építészek által.”¹⁰

A budapesti Bakáts téri Assisi Szent Ferenc-plébániatemplom kapuelőterének jobb oldali falán egymás alatt két szürke, némileg eltérő árnyalatú márványtábla közül a felső, gótikus majuszkulát imitáló betűtípussal vésett felirata emlékezik meg az Ybl Miklós (1814–1891) tervei szerint folyt építkezésről: ÉPÜLT / ERZSÉBET CS • ÉS KIRÁLYNŐ VÉDNŐKSÉGE / BUDAPEST • FŐVÁROS • KEGYURASÁGA ALATT / YBL MIKLÓS TERVE SZERINT / 1861 1879 / FELSZENTELTETETT / FERENCZ JÓZSEF CS ÉS AP KIRÁLY / ÉS ERZSÉBET CS ÉS KIRÁLYNÉ • / NÁSZÜNNEPÜK NEGYEDSZÁZADOS ÉVFORDULÓJA • NAPJÁN • / 1879 ÉVI SZGYÖRGY HAVA 24 ÉN / SIMOR JÁNOS BIBORNOK HG PRIMAS ESZTERGOMI ÉRSEK / ÁLTAL.¹¹

A Steindl Imre (1839–1902) tervezte, Weber József (?–1880) és Fröde Vilmos (Friedrich Wilhelm Fröde, 1847–1920 körül) vezette műemléki helyreállításról szól a bártfai Szent Egyed-plébániatemplomban a szentély boltozata alatt elhelyezett tábla szövege:¹² I. FERENCZ JÓZSEF Ó CS. AP. KIR. FELSÉGE KEGYELMÉBŐL TREFORD ÁGOST. VALL. ÉS KÖZOKT. MINISZTERENGEDELYÉSÉVEL STEINDL IMRE MŰSZERI (!) TANÁR TERVEI SZERINT ÉS INTÉZÉSE MELLETT KACZVINSZKY EDE SIKLÓSI

APÁT, SÁROSI FŐESPERES ÉS BÁRTFAI PLÉBÁNOS MINT ÉPÍTÉSI BIZOTTSÁGI ELNÖK, WEBER JÓZSEF /† 1880/ ELHÚNYTÁVAL ÉS FRÖDE VILMOS ÉPÍTÉSZEK VEZETÉSE ALATT A SZENTÉLYT HELYREÁLLITTATOTT A KATH. VALLÁS ALAPBÓL 1883-BAN.

A budapesti Szent István Kórház (IX. Nagyváradi tér 1.) kapualjának jobb oldalfalán aedikulás keretbe illesztett, szürke márványtáblára vésett szöveg őrzi a tervező Hauszmann Alajos (1847–1926) nevét: EZT A KÓRHÁZAT / ŐFELSÉGE / I. FERENCZ JÓZSEF / URALKODÁSA ALATT, / RÁTH KÁROLY / FŐPOLGÁRMESTERSÉGE, / KAMMERMAYER KÁROLY / POLGÁRMESTERSÉGE, / ANDREÁNSZKY ZSIGMOND / KÖZEGÉSZSÉGÜGYI TANÁCSNOKSÁGA IDEJÉBEN, / HAUZSMANN ALAJOS / ÉPÍTÉSZ TERVEI SZERINT, / BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS KÖZÖNSÉGE AZ / 1881–1885 / ESZTENDŐKBEN LÉTESÍTETTE. Hauszmann tervezte a kolozsvári kórházegyüttes Anatómiai Épületét is, benne a Kórbonctani Intézettel a Clinilior és a Haşdeu (akkoriban Mikó és Kőkert) utcák között, a lépcsőházban egykorvult tábla szerint: I. FERENCZ JÓZSEF / KIRÁLY URALKODÁSA ALATT, / BOROSJENŐI TISZA KÁLMÁN MINISZTERELNÖKSÉGE, / TREFORT ÁGOSTON VALLÁS-ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI / MINISTERSÉGE IDEJÉBEN / HAUZSMANN ALAJOS MŰEGYETEMI TANÁR / TERVEI SZERINT / DR. GENERSICH ANTAL, DR. DAVIDA LEO ÉS / DR. BELKY JÁNOS INTÉZETI FŐNÖKÖK / KÖZREMŰKÖDÉSE MELLETT / ÉPÜLT 1888-BAN.¹³

Az épület külső homlokzatán elhelyezett, már valóban „tervezői” táblákra az első példákat – Sisa József jóvoltából – olyan kastélyokról ismerjük, ahol az építető tulajdonos tekintette magát tervezőnek. A zsenneyei Bezerédj-udvarház már említett, 1867-es évszámú tábláját követően a Füzérradványon Ybl Miklós tervei szerint elkezdett Károlyi-kastélyon a torony tövében elhelyezett, vörösmárvány tábla felirata – ÉPÍTETTE / NEMZETSÉGÉNEK / Nagy-Károlyi / GRÓF / KÁROLYI EDE / 1860 – 1877 / †1879 SZEPT. 28. – más forrásokkal és az épület „sutaságával” egybehangzóan azt jelzi, hogy az épületszárnyat a toronnyal együtt maga az építető tervezte. A művére büszke, tervezői szerepét a település templomában felállított főoltár képén is megörökített gróf családtagjai ugyan különösen a tornyot bíralták, de az építető halála után elhelyezték az emléktáblát a falon.¹⁴

8. BUDAPEST, A XIII., VÁCI ÚT 6. ÉPÍTÉSI TÁBLÁJA
WELLSCH ALFRÉD ÉS SCHOMANN ANTAL NEVÉVEL.
A SZERZŐ FELVÉTELE, 2021

Városi lakóházakon az általam ismert legkorábbi építési táblák a 19. század utolsó évtizedeiből valók. A Budapest V., Harmincad u. 4. alatti lakóház udvari homlokzatán irodalmi említésből ismerem azt a táblát, amely szerint az épületet 1883-ban építette át C. Koller professzor: *Umgebaut / Prof. C. Koller / Ausgeführt / Arch. F. Novák / 1883*.¹⁵ Az építész a cseh származású Novák Ferenc (1848 k.–1903).¹⁶

Az építési feliratok egyik „úttörője” Ray Rezső Lajos (1845–1899) volt. Neve olvasható a Budapest VI., Andrassy út 29. alatti, 1882–1883-ban emelt

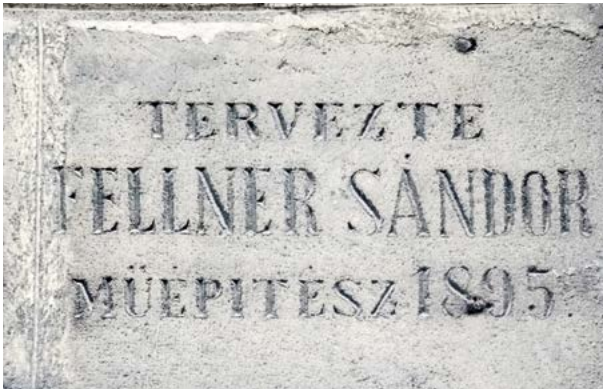
Szenes-ház homlokzatának jobb szélén, a földszint és az emelet közötti övparkány alatt: *RAY REZSŐ / MŰÉPÍTÉSZ*.¹⁷ A Budapest V., Sas u. 16. alatti Koller-palotán a magasföldszint fölötti kő övparkányra vésték a szignatúrát: *R. Ray*, egy-egy ablakközben 1890 és 1891 évszámokkal. A Budapest VIII., Bródy Sándor u. 16. alatti Törley-palota ívesen előreugró középízalíjának jobb oldalán, a földszint és az első emelet közötti övparkány jobb szélső konzola alatti mészke táblára vésvé olvasható az építész neve: *RAY REZSŐ*; a hátsó homlokzaton 1894 felirat jelzi az építés idejét.

Kolozsváron (ma Cluj-Napoca, Románia), a volt Unió Szabadkőműves Páholy P. Avram Iancu (korábban Bocskai tér) 7. alatti épületén az oromzat tükrében 1889-es évszám látható, a záróparkány alatt két egymás melletti tükörben pedig Maetz Frigyes (Carl Wilhelm Friedrich Maetz, 1847–1896) neve olvasható: *TERVEZTE / ÉPÍTETTE / MAETZ / FRIGYES*.¹⁸ A budapesti Központi Vásárcsarnok (IX. Várház krt. 1–3.) főhomlokzatán, a jobb oldali saroktorony első emeleti erkélyén a jobb szélső konzol oldalfelületére vésték Pecz Samu (1854–1922) nevét: *TERVEZ-*

9. BUDAPEST, A VII., KERTÉSZ U. 43. ÉPÍTÉSI TÁBLÁI SCHOMANN ANTAL NEVÉVEL. A SZERZŐ FELVÉTELE, 2020

10. BUDAPEST, A VI., SZOBI U. 3.
ÉPÍTÉSI FELIRATA FELLNER SÁNDOR NEVÉVEL.
A SZERZŐ FELVÉTELE, 2020

TE / PECZ SAMU / 1893–1896.¹⁹ A Budapest XIII., Váci út 6. alatti lakóház kapualjának jobb oldalfalán sötétszürke tömött mészkő táblán két-két keresztbe tett, vésett vonalrajzú, aranyozott kalapács között vésett felirat emlékezik meg a tervező Wellisch Alfrédéről (1854–1941) és a kivitelező Schomann Antalról (1858–1914): 1896. / TERVEZTE / WELLISCH ALFRED, / MŰÉPÍTÉS. / ÉPITETTE / SCHOMANN ANTAL, / ÉPÍTŐMESTER.²⁰ (8. kép.) Schomann Antal önállóan a Budapest VII., Kertész u. 43. szám alatti lakóházra írta ki a nevét, a félhengeres sarokrízalit első emeletén, az ablakközökben, a vakolatba ültetett, vilá-

gosszürke márványtáblákra vésve, a Király utca felé: TERVEZTE / ÉS / ÉPITETTE / SCHOMANN / ANTAL / ÉPÍTÉS, a Kertész utca felé: EZEN / HÁZCSOPORT / ÉPÜLT / 1896. (9. kép.) A Budapest VIII., József krt. 2. alatti, 1897-ben elkészült lakóházon, hasonlóan a félhengeres sarokrízalit első emeletén ma fröcskölt vakolattal fedett két táblára vésve (részben olvashatatlan) feliratok őrzik a tervező, Kiss István (1857–1902) és a kivitelező, Klenovits Antal (1845–1925) emlékét, a Rákóczi útra néző táblán: [TERVEZTE?] / KISS ISTVÁN / [MŰÉPÍTÉS?], a József körútra néző táblán: ÉPITETTE / KLENOVITS ANTAL / ÉPÍTŐMESTER.²¹

Szívesen „dokumentálta magát” Fellner Sándor (1857–1945).²² A Budapest V., Papnövelde u. 10. alatti lakóház Károlyi utcai homlokzatának bal szélén, a földszinti kőburkolat felső kősorára vésve olvasható a neve: FELLNER SÁNDOR / MŰÉPÍTÉS / 1896. A Budapest VI., Benczúr u. 21. alatti épület jobb szélső tengelybe eső bejárata és a balról mellette lévő ablak közötti mészkő párkánysávon olvasható: TERVEZTE / FELLNER SÁNDOR / ÉPÍTÉS / MCMVI. A Budapest VI., Szobi u. 3. alatti magánpalota (később kórház) homlokzatának jobb szélén, a bejárat fölött a mészkő burkolat egyik lapjára vésve: TERVEZTE / FELLNER SÁNDOR / MŰÉPÍTÉS / 1895. látható. (10. kép.)

JEGYZETEK

- 1 ÖBL, Bd. 3 (Lfg. 11, 1961), 20.
- 2 A templomról és építéséről: Györffy 1886. 12–37, a címerek és szövegük említésével: 37; Edvi Illés 1929; Sisa 2013, 122–125.
- 3 Balogh J. 1955, 23, és 85–88. kép; A címerek problémakörét összefoglalja: Farbaký 2002, 62–63.
- 4 Horler 1993.
- 5 Packh betűi felcserélve! A táblák szövegét közölte: Balogh J. 1955, 69–70; az építésről: Pusztai–Vukov 1989.
- 6 Lippertről: Viczián 2002.
- 7 Sisa 1980, 112.
- 8 Martischnig 2002; a pályaudvar építésére ld. Rozsnyai 2013b.
- 9 Páll 1956 [2007], 66.
- 10 BfU VII (1878) 29. sz., 208. Az adatért Sisa Józsefnek tartozom köszönettel, vö. Sisa 1994, a 322. és 327. jegyzetekben utalással a táblára.
- 11 A táblákat említi: Ybl 1956, 55.
- 12 Frödére ld. Lóvei 1997. A szöveget kisebb hibákkal közli: Drobníak–Jiroušek 1998, 9.
- 13 A szöveg közlése: *Emlékkönyv* 1903, 144.; Jakab A. 2012, 151. (251. sz.).
- 14 Sisa 1999. 30 és Sisa 2007. 29–30, 161, mindkettő a tábla szövegének olvasatával. Az oltárképről: Bartos 1995.
- 15 A tábla szövege: Farkaslaky–Ráday 1988., I. 455. (Balogh Erzsébet).
- 16 Nagy L. B. 2021.
- 17 Ray Rezsőre ld. Dóczy 2015. Ennek és az építész további építési feliratainak a fotóit közli: uo. 409.
- 18 Bielz 1895; Bordás 2016, 125, 156–158; a feliratot közli: Lówy–Demeter–Asztalos 1996, 178–179 és Jakab A. 2012, 151. (252. sz.).
- 19 A felirat fényképe: Nagy G. 1997, 101.
- 20 Bolla 2019, 311.
- 21 A Magyar Iparművészeti Társulat tagjaiként említve: Kiss István, címe: Budapest IX., Erkel u. 9.; Klenovits Antal, címe: Aréna út 9.: *MI* II (1899) 6., XXIII.; Klenovits síremléke a budapesti Kerepesi/Fiumei úti temetőben található, rajta a születési és halálozási évszámokkal: Tóth V. 1999, 201.
- 22 A halál korábban 1944-re tett éve valójában 1945: Flier 2021.

*Pál Lővei***SOME 19TH CENTURY BUILDING INSCRIPTIONS**

SUMMARY

The author began collecting the inscriptions on 19th and 20th century façades and in collective interior spaces, for the explicit aim of studying the representation of architects and artisans involved in constructions. The study presents a selection of the 19th century relics.

The earliest memorial tablet perpetuates the deed and name of architect János Packh (1796–1839) who took to pieces the Renaissance Bakócz chapel of Esztergom in 1824 and reconstructed it inside the classicist cathedral then under construction. Inside the cathedral there is another tablet commemorating architect József Lippert (1826–1902), leader of the supplementary work and stuccadore Antal (Antonio) Detoma dated 1885. Similarly to these two tablets, the one remembering Elek Bezerédj (1823–1894), the owner and builder of the enlargement of the Bezerédj country house in Zsennye, Vas county, and a trained architect, is also in Latin on the façade

of the house. A symbol of the technical progress of the 19th century, the West Railway Station of Budapest carries two similarly designed commemorative tablets, one still in Latin. The tablets name railway engineer August de Serres-Wieczffinski (1841–1900), the architectural director of the Austrian State Railways Society, as the planner, not mentioning the Eiffel company of Paris, which made the final implementation plans.

The tablets preserving the memory of the designer of Chain-bridge on the Danube, William Tierney Clark (1783–1852) and the engineer who directed the construction Adam Clark (1811–1866), as well as the inscriptions about the designer of Margaret Bridge Ernest Alexandre Gouin (1815–1885) are already in Hungarian (1873–1875), as are most inscriptions from the last quarter of the 19th century in Budapest and Kolozsvár (today Cluj-Napoca, Romania), except for one in German.